ПІСНЯ
ПРО ЦАРЯ ІВАНА ВАСИЛЬОВИЧА,
МОЛОДОГО ОПРИЧНИКА І УДАЛОГО
КУПЦЯ КАЛАШНИКОВА

Ох ти гой єси, царю Йван Васильович!
Нашу пісню про тебе зложили ми,
Про твого улюбленця опричника,
Та про смілого купця, про Калашникова;
Ми зложили її та на давній лад,
Ми співали її під гуслярний дзвін,
Ще й причитували і приказували.
Православний народ нею тішився,
А боярин Матвій Ромодановський
Нам чарку підніс меду пінного,
А бояриня його біловидая
Піднесла нам на блюді сріблянному
Рушничок новесенький, шовком вишитий.
Частували нас три дні, три ночі,
І все слухали — не наслухались.

I

То не світить у небі сонце краснее,
Не милуються ним сині хмароньки, —
То при трапезі сидить в золотім вінці,
Сидить грізний цар Іван Васильович.
А позад його все бояри та князі.
По боках його все опричники;

Бенкетує цар для слави божої,
Для утіхи своєї й веселощів.
Усміхнувшись, цар наказав тоді
Вина доброго заморського
Націдити в золотий свій ківш,
Частувати ним опричників.
І пили всі, царя славили.

Лиш один із них, із опричників,
Удалий, буйний молодець,
В золотім ковші не мочив усів;
Опустив він в землю очі темнії,
Опустив голівоньку на груди він —
А у грудях була тяжка думонька.
От насупив цар брови чорнії
І на нього навів очі пильнії,
Наче яструб той глянув з хмарних небес
На малого голуба сизокрилого, —
Та не звів очей молодий боєць.
От об землю цар стукнув палкою,
Й на півчверть підлогу дубовую
Він залізним пробив наконечником —
Молодий боєць не здригнувся і тут.
От промовив цар слово грізнеє, —
І очутивсь тоді добрий молодець.
"Гей ти, вірний наш слуго Кирибеєвич,
Чи ти думу затаїв нечестивую?
А чи славі нашій завидуєш?
А чи служба тобі царева докучила?
Коли сходить місяць — зорі у радості,
Що світліш в піднебессі гуляти їм;
А у хмарку котра ховається,
Стрімголов на землю падає...
Непристойно ж бо тобі, Кирибеєвич,
Царських радощів цуратися;

Ти ж бо з роду, либонь, Скуратових,
І сім'я годувала Малютина!.."
Відповів тоді Кирибеєвич,
Уклонившися царю грізному:
— Государю наш, Іван Васильович!
Не картай ти раба недостойного:
В серці полум'я не залить вином,

Не зачастувать — чорну думоньку!
А розгнівив я тебе — воля царськая:
Накажи скарать, зрубать голову, —
Тягне вниз вона плечі богатирськії,
До сирої землі сама хилиться.
І сказав йому цар Іван Васильович:
"Та про що тобі, славному, журитися?
Чи не витерся твій парчовий жупан?
Чи пом'ялася шапка соболиная?
А чи гроші геть до краю витратив?
Чи зазубрилась шабля загартована?
А чи кінь закульгав, зле підкований?
А чи з ніг тебе збив у кулачнім бою
На Москві-ріці та купецький син?"
Відповів йому Кирибеєвич,
Головою хитнувши кудрявою:
— Ще рука та чарівнича не родилася
Ні в боярськім роду, ні в купецькому;
Мій румак степовий ходить весело;
Наче скло горить гостра шабелька;
А в святковий день по твоїй милості
Ми не гірше за інших одягнемось.
Як я сяду-пощу на баскім коні
За Москву-ріку покататися,
Пояском шовковим підперезаний,
Заломлю на бочок шапку бархатную,

Чорним соболем отороченую, —
На воротах стоять на тесаних
Молодички та красні дівоньки,
І милуються мною, шепочуться;
Лиш одна серед них не милується,
Геть закрилась фатою смугастою...
На святій Русі, нашій матінці,
Не знайти повік красуні кращої:

Ходить плавно — наче лебідонька,
Гляне ніжно — як голубонька,
Мовить слово — соловей співа;
Горять і поки її рум'янії,
Мов зоря на небі божому;
Коси, русиї, золотистії,
У барвисті стрічки заплетені,
По плечах біжать та звиваються,
З грудьми білими цілуються.
У купецькій сім'ї вона родилася, —
Прозивається Альона Дмитрівна.
Як побачу її, я і сам не свій:
Опускаються руки сміливі *
І туманяться очі жвавії!
Сум, нудьга бере, православний цар,
В світі мучитись самотньому.
Вже набридли мені коні-огирі,
Вже набридли убори парчовії,
Золотії казни не треба мені:
З ким казною тепер поділюся я?
Перед ким покажу хоробрість свою?
Перед ким я убором похвастаюсь?
Відпусти мене в степи приволзькії
На життя на вільнеє, на козацькеє.
Гей, складу я там сміливу голівоньку,
А складу на списа бусурманського;
І поділять там собі злі татарове

Коня доброго, шаблю гострую
І сідельце бойове черкаськеє.
Мої очі слізнії коршак виклює,
Мої кості-сироти дощик вимиє,
Непохований бідолашний прах
На чотири сторони розвіється!.."
Засміявся тоді Іван Васильович:

"Ну, мій вірний слуго! Я твоїй біді,
Твойому горю помогти постараюся.
От візьми перстеньок ти мій яхонтовий,
Та візьми ти перлове намистечко.
Спершу свасі розважливій кланяйся
І пошли дари самоцвітнії
Ти своїй Альоні Дмитрівні:
Як полюбишся — справ весіллячко,
Не полюбишся — на прогнівайся".
Ой ти гой єси, царю Йван Васильович!
Обманив тебе твій лукавий раб,
Не сказав тобі правди щирої,
Не повідав тобі, що красуня та
В церкві божій та обвінчана,
Ще й повінчана з молодим купцем
По закону нашому християнському...
Хлопці, наспівайте — гуслі наладнайте!
Ану, хлопці, пийте — діло розумійте!
Вже потіште ви доброго боярина
Та бояриню його біловидую!
II
За прилавочком сидить молодий купець,
Молодець ставний Степан Парамонович,
Та на прізвище Калашников;
Розкладає він товари шовковії,
Мовою гостей гукає ласкавенькою,

Срібло, золото перелічуючи.
Та недобрий день, бач, випав йому:
Ходить мимо панство багатеє,
В його лавочку не заглядаючи.
Віддзвонили вечерню у святих церквах;
За Кремлем горить зоря затьмарена;
Набігають в небі хмароньки,
А жене метелиця їх, співаючи;

Спорожнів широкий гостиний двір.
Замикає Степан Парамонович
Свою лавочку дверми дубовими
Та замком німецьким із пружиною;
Злого пса-гавкуна зубатого
На залізний ланцюг прив'язує він,
І додому пішов він, задумавшись,
До хазяєчки за Москву-ріку.
А прийшовши в свій у високий дім,
Здивувався Степан Парамонович:
Не стрічає його молода жона,
Стіл не вкритий білою скатертиною,
А свіча перед образом ледве світиться
Тож і кличе служницю він старесеньку:
"Ти скажи, скажи, Єремiївно,
А куди поділась, затаїлася
В такий пізній час Альона Дмитрівна?
А що дітки мої укохані —
Мабуть, бігали, добре бавились,
Спозаранку спатки вклалися?"
— Мій добродію Степан Парамонович,
Я скажу тобі диво дивнеє:
До вечерні пішла Альона Дмитрівна;
Вже із молодою попадею й піп пройшов,
Засвітили свічу, щоб вечеряти, —
А й по цю пору твоя хазяєчка
З приходської церкви не вернулася.
А маленькі твої дітоньки

Спочивать не лягли, не гратись пішли —
Плачем плачуть всі, заливаються.
Схвилювавсь тоді тяжкою думою
Молодий купець Калашников;
До вікна він став, глянув на вулицю —
А на вулиці ніч темнесенька;

Пада білий сніг, розстилається,
Слід людський кругом замітаючи.
Ось він чує, в сінях дверми рипнули,
Потім кроки він чує поквапливі;
Обернувсь, подивився — сило божая!
Перед ним стоїть молода жона,
Блідолиця вся, та вся розпатлана,
Коси русії геть розплетені,
Снігом-інеєм пересипані;
Очі дивляться як у причинної;
Уста шепчуть речі безумнії.
"Де ти, де, дружино, тинялася?
На якім майдані, на дворищі,
Що розтріпані твої кісоньки,
Що одежа твоя вся розідрана?
Вже гуляла ти, веселилась ти,
Мабуть, із синками боярськими!..
Не на те перед святими іконами
Ми з тобою, жоно, заручалися,
Золотими перснями мінялися...
Як запру я тебе на залізний замок,
За дверима дубовими кованими,
Щоб світу божого ти не бачила.
Не ганьбила ти моє ім'я чеснеє..."
І почувши те, Альона Дмитрівна
Затремтіла вся, моя голубонька.
Затряслась, мов листочок осиковий,
Гірко-гірко вона розплакалась,
В ноги мужеві схилилася.
ов

"Государю мій, красне сонечко,
Чи убий мене, а чи вислухай!
Твої речі — наче гострий ніж;
Від них серце розривається.

Не боюся смерті лютої,
Не боюся я людських чуток,
А твоєї лиш немилості,
"Від вечерні йшла нині додому я,
В самотині йшла я по вулиці.
І почулось мені, наче сніг хрумтить,
Оглянулась — чоловік біжить.
Мої ніженьки підкосилися,
Вкрилась я фатою шовковою.
І він міцно за руки схопив мене,
І сказав мені тихим пошептом:
— Чом лякаєшся, ясочко-красунечко?
Я не кат який, душогуб лісний,
Я слуга царя, царя грізного,
Прозиваюся Кирибеєвичем,
А з сім'ї я Малюти преславної... —
Тут ще гірше я налякалася;
Закрутилась моя бідна голівонька.
І він став мене пестить-цілувать,
І цілуючи, все приказував:
— Ти скажи мені, чого б хотіла ти,
Моя милая, ненаглядная!
Хочеш золота, а чи жемчугу?
Самоцвітів-перснів, убрання з парчі?
Мов царицю я наряджу тебе,
Стануть усі тобі заздрити, —
Лиш не дай мені вмерти смертю грішною:
Покохай мене, обійми мене
Хоч єдиний раз на прощаннячко!
"І він пестив мене, цілував мене;
На щоках моїх і тепер горять,
Живим полум'ям розливаються
Поцілунки його окаяннії...

А дивились у хвіртку сусідоньки,
Сміючись, на нас пальцем показували...
"Тут із рук його я рвонулася
І додому враз тікать кинулась;
І лишились в руках у розбійника
Взорна хустка моя, твій даруночок,
І фата моя бухарськая.
Осоромив він, оганьбив мене,
Мене чесную, непорочную —
І що скажуть злії сусідоньки,
І кому я на очі з'явлюсь тепер?
"Та не дай мене, свою вірную жону,
У наругу ти злим напасникам!
Ще на кого, крім тебе, сподіватися?
Допомоги в кого проситиму?
На білім світі я сиротинонька;
Рідний батечко мій у сирій землі,
Поруч з ним лежить моя матінка;
А мій старший брат, сам ти відаєш,
На чужій сторононьці пропав безвісті,
А мій менший брат — ще мале дитя,
Ще мале дитя, нерозумнеє..."
Говорила так Альона Дмитрівна,
Гарячими слізьми заливалася.
Посилає Степан Парамонович
За двома братами меншими;
І прийшли його братове, поклонилися,
І такеє слово йому мовили:
"Ти повідай нам, брате старший наш,
Що з тобою сталось, приключилося,
Що послав ти за нами та в темную ніч,
У морозну нічку темную?"
— Я скажу вам, браття улюблені,
Що лиха біда зі мною приключилася:

Осоромив сім'ю нашу чесную
Злий опричник царський Кирибеєвич;
А цієї образи не знести душі
Та не стерпіти серцю молодецькому;
Тож як завтра буде кулачний бій,
На Москві-ріці при самім царі,
Ой же вийду тоді на опричника,
Буду на смерть битись, до останніх сил;
А поб'є він мене — то виходьте ви
За святую правду-матінку.
Не лякайтесь, браття улюблені,
Не лякайтесь, свіжіші ви силою!
На вас менше гріхів назбиралося,
Тож, можливо, Бог вас помилує!"
І брати у відповідь мовили:
"Куди вітер віє над обрієм,
Туди мчать і хмаринки послушливі;
Коли сизий орел кличе голосом
На скривавлену долину побоїща,
Кличе бенкетувать, та мерців прибирать, —
До нього малі орлята злітаються.
Ти наш старший брат, другий батько наш;
Сам роби, як знаєш, як відаєш,
А вже ми тебе, рідного, не зрадимо".
* * *
Хлопці, заспівайте — гуслі наладнайте!
Ану, хлопці, пийте — діло розумійте!
Вже потіште ви доброго боярина
Та бояриню його біловидую!
III
Над Москвою над златоглавою,
Над стіною білою кремлівською
З-за далеких лісів, із-за синіх гір,
По різьблених покрівельках граючи,
Хмарки сірії розганяючи,

Зоря красная підіймається;
Розметала золотисті кучері,
Умивається снігами розсипчатими;
Мов красуня та перед дзеркальцем,
В небо чистеє дивиться, всміхається.
Ой, і нащо ти, зоре, прокидалася?
На яких ти радощах розігралася?
Як зіходилися та збиралися
Презавзяті бійці московськії
На Москву-ріку, на кулачний бій,
Погуляти на святі та потішитись.
І приїхав цар із дружиною,
Із боярами та опричниками,
І велів він ланцюг срібний витягнути,
Чистим золотом в кільця злютований!
Оточили місце в двадцять п'ять сажнів,
Для охотницького бою, одиночного.
І велів тоді цар Іван Васильович
Клич дзвінким кликать голосом:
"Ой, та де ж ви і добрії молодці?
А потіште ж ви царя нашого батечка,
А й виходьте всі у широкий круг;
Хто поб'є кого, того цар надарить,
А хто битий буде, того Бог простить!"
І виходить удалий Кирибеєвич,
Царю в пояс низько кланяється,
З могутніх плечей скинув шубу бархатную,
В бік підпершися рукою правою,
А другою поправляє шапочку,
І свого чекає супротивника...
Тричі клич гучний прокликали —
Ні один боєць і не зрушився,
Лиш стоять, один одного підштовхують.
На просторі опричник проходжується,
Над плохими бійцями підсміюється:

"Присмиріли, ачей, та задумались!
Що ж казать, обіцяю для свята я,
Відпущу живого, хай покається,
Лиш потішу царя нашого батечка".
Враз юрба розійшлась на дві сторони —
І виходить Степан Парамонович,
Молодий, купець, удалий боєць,
А на прізвище Калашников.
Уклонився спершу царю грізному,
Потім білому Кремлю та святим церквам,
А тоді всьому народу руському.
Горять очі його соколинії,
На опричника пильно дивляться.
Тут йому він став насупроти,
Бойові рукавиці натягає він,
Могутні плечі розправляючи,
Кучеряву бороду погладжуючи.
І сказав йому Кирибеєвич:
"А скажи мені, добрий молодче,
Ти якого роду-племені,
Яким іменем прозиваєшся?
Щоб узнать, по кім панахиду служить,
Щоб було чим і похвалитися".
Повідає Степан Парамонович:
"А зовуть мене Степаном Калашниковим,
А родився від чесного батечка я,
І жив по закону господньому:
Я чужої не ганьбив жони.
Не розбійничав ночі темної,
Не таївся від світу небесного...
І промовив ти правду істинну:
Панахиду по однім із нас співатимуть,
Може, завтра вже, години південної;
І один із нас буде хвастатись,
З товариством своїм бенкетуючи;

Ні, не жартувать, не людей смішить
Проти тебе вийшов я, бусурманський син, —
Вийшов я на бій страшний, на останній бій!"
І почувши те, Кирибеєвич
На обличчі зблід, мов осінній сніг;
Пильні очі його затуманились,
Між могутніх плеч та побіг мороз,
На розкритих устах слово стишилось...
Обидва мовчки розходяться, —
Богатирський бій починається.
Розмахнувся тоді Кирибеєвич
І ударив перший купця Калашникова,
І ударив його посеред грудей —
Затріщали груди молодецькії,
Похитнувся Степан Парамонович;
На його широких грудях висів мідний хрест
Зі святими мощами із Києва, —
І погнувся хрест і в груди вдавивсь;
Мов роса, із-під нього кров закапала.
І подумав Степан Парамонович:
"Що судилось в житті, те і збудеться;
Поборюсь за правду до останнього!"
Приловчився він, ізготовився,
З усією зібравсь силою
І ударив свого зненависника
Прямо в лівий висок з усього плеча.
І опричник молодий застогнав ледь-ледь,
Захитався, упав замертво;
Повалився він на холодний сніг,
На холодний сніг, наче сосонка,
Наче сосонка, у сирім бору
Під смолистий під корінь підрубаная.
І побачив же цар Іван Васильович,
Запалився гнівом, гопнув об землю
І нахмурив брови чорнії,

Наказав він схопить удалого бійця,
Привести його до своїх очей.
І промовив тут православний цар:
"Ти скажи мені по правді, по совісті,
З волі вільної, а чи нехотя
Ти убив на смерть мого вірного слугу.
Мого кращого бійця Кирибеєвича?"
— Я скажу тобі, православний цар:
Я убив його з волі вільної,
А за що, про що — не скажу тобі,
Скажу тільки Богу єдиному.
Накажи мене скарать — і на плаху нести
Мою повинну головоньку;
Не покинь лиш малих діточок,
Не покинь молодую вдову,
Та двох братів моїх в своїй милості...
"Ти вчинив по-молодецькому,
Удалий боєць та купецький син,
Що сказав усе ти по совісті.
Я жону молоду і сиріт твоїх
Із казни моєї пожалую,
І братам твоїм я велю цього ж дня
По всьому царству руському широкому
Торгувать без мита, без податі.
Сам же йди по-молодецькому
На високеє місце лобнеє,
Склади свою буйную голівоньку.
Я сокиру велю наточить-нагострить,
Ката я велю добре нарядить,
У великий дзвін накажу дзвонить,
Щоб дізнались всі люди московськії,
Що й тебе не покинув в своїй милості..."
Гей народ на майдані збирається,
І сумний дзвін гуде, завиваючи,

Розголошує звістку недобрую.
На високому місці лобному
У червоній сорочці з блискіткою,
Із нагостреною сокирою,
Руки голії потираючи,
Кат веселий проходжується,
Удалого бійця дожидається, —
А ставний боєць, молодий купець,
Із рідними братами прощається:
"Гей ви, браття мої, друзі кревнії,
Поцілуймося, обіймімося,
Ув останній раз розлучаючись.
Передайте мій уклін Альоні Дмитрівні,
Накажіте їй менше журитися.
Моїм діткам про мене не розказувать;
Уклонітесь домові батьківському,
Уклонітесь товариству кревному,
Помолітесь самі в церкві божій ви
Та за душу мою, душу грішную!"
І стратили Степана Калашникова
Смертю лютою, ганебною,
І голівонька безталанная
У крові на плаху покотилася.
За Москвою-рікою ховали його,
У чистім полі, поміж трьох доріг,
Тульської, Рязанської, Володимирської,
І сирий бугор землі там насипали,
І кленовий хрест там поставили.
І гуляють-шумлять вітри буйнії
Над його безіменною могилкою,
І проходять мимо люди добрії, —
Пройде віком старий— перехреститься,
Пройде хлопець-бравець — підбадьориться.
Пройде дівчина — вмить зажуриться,
А пройдуть гусляри — почнуть пісеньку.

* * *

Гей, хлоп'ята, ще й молодії,
Гусляри запальнії
Голоси гомінкії!
Красно починали — красно і кінчайте,
Кожному правдою і честю віддайте!
Можновладному боярину слава!
І красуні боярині слава!
І всьому народу християнському
Слава!
1837